

EKONOMİK MÜVAZENE VE PLÂN

Prof. M. KOLOĞLU

İdeoloji, bölge, ırk ve sair bakımlardan gruplaşmalar arasında son zamanlarda ekonomik bakımdan gelişmiş ve az gelişmiş milletler olarak yeni bir tefrik dikkati çekmektedir. Bu tasnif daha geniş olup ideoloji, bölge ve ırk bakımından gruplaşmaları da içine almaktadır. Dünya milletlerinin ekonomik bakımdan gelişmiş ve az gelişmiş olarak iki büyük gruba ayrılması ve az gelişmiş memleketlerin içinde bulunduğu sosyal, siyasî şartlar ve arz ettikleri tehlikeler, insanlığın tümünü ve geleceğini yakından ilgilendirdiğinden, gelişmiş memleketler, az gelişmiş memleketlerin bir an evvel ekonomik ve sosyal bakımdan gelişmelerini, dolayısıyla kendi menfaatlarından adanmaktadır. Dünya yüzünde az gelişmiş memleketler kaldıkça, gelişmiş memleketlerin ekonomik, sosyal ve siyasî durumlarının her an tehlikelere mâruz kalacağını idrak eden zengin memleketler, az gelişmiş memleketlerin kalkınması için malî ve ekonomik bakımdan her türlü yardımlarda bulunması bir vazife edinmek zorunda kalmışlardır.

Ancak sür'atli kalkınma, yalnız dış yardımlarla tahakkuk ettirilemeyeceğinden, ekonomik muvazenenin temini için az gelişmiş memleketlerin de kalkınmaya iştirakı, bilhassa ekonomik hayatın kendi haline terkedilmeyerek memleketin maddî ve manevî varlıklarının, ekonomik kaynaklarının evvelden tertip ve tanzim olunmuş esaslara göre tevcihi zarurî görülmektedir. Ekonomik hayatın kendi haline terk olunması halinde ekonomik muvazenenin yüksek bir seviyede teessüs edeceği düşüncesi zamanını yaşamış ve bu görüşü müstenit tatbikat acı neticeler tevhit etmiştir.

Ekonomik bakımdan az gelişmiş memleketler grubuna dahil olan memleketimizin bir an evvel kalkınabilmesi için tek yolun plânlı ekonomi sistemi olduğu kabul edilmiş ve memleket bir seneberi plânlı ekonomi devresine girmiştir. Bu yazıda, plânlı ekonomiye giriş sebepleri araştırılacaktır.

İnsanlar çeşitli faaliyetlerde bulunurlar, bunların en başında ekonomik faaliyetler gelir. Ekonomik faaliyetlerin gayesi, yaşamak için zarurî olan maddeleri elde etmektir. İnsanlar bu gayelerine ulaşmak için ferd olarak, millet olarak kendileriyle, muhitleriyle ve muhitlerindekiyle mücadele ederler. Açık, gizli bütün bu mücadelelerin gayesi ihtiyaçlarla istihsal arasında muvazene temin et-

mekdir. Denilebilir ki muvazene arzusu yaradılış icabıdır. Bütün mahluklar hattâ bütün kâinat muvazene çabası içindedirler.

On dokuzuncu Asrın başlarındanberi hâkim olan kanaat, ferdlerin ve milletlerin kendi menfaatlarını takipte serbest bırakılmalarının, muvazenenin tahakkuku için kâfi olduğudur. Bu telekkiye nazaran, makul hareket ettiği kabul olunan ferd, ihtiyaçlarını tatmin için faaliyette bulunurken, elde ettiği gelirle aldığı malların faydalarının eşit olmasına dikkat eder. Muayyen bir hayat seviyesinin şartı olan muvazenenin elde edilmesi için, ferdin kendi kendisiyle olan mücadelesi ekonomik hayatta görülen gelişmeler ve bu gelişmeler neticesinde vücut bulan kuruluşlarda ve bunların arasındaki münasebetlerde daha açık bir şekilde görülür.

Filhakıka, pek eskidenberi milletlerin hayat seviyyelerini yükseltmek, iç ve dış münasebetlerde ekonomik muvazeneyi temin için, ilim ve siyaset adamlarının meşgul olduklarını görüyoruz.

İnsanlık, zamanımıza kadar çeşitli ekonomik sistemlerden geçmiştir. Bu ekonomik sistemlerin gayesi, ekonomik muvazeneyi yani istihsal ile istihlâk, mallar ile ihtiyaçlar arasında muvazeneyi mümkün merteye yüksek bir seviyede tahakkuk ettirmektir. Aile ekonomisinde bu muvazene endişesi açık olarak görülür. Aile ekonomisinde gaye, aile efradının ihtiyaçlarını tatmindir. İstihsal ile ihtiyaçlar arasında muvazenenin temini, aile şefinin arzu ve kararlarına bırakılmıştır. İhtiyaçların takdiri ve tesbiti, aile reisine ait olup bu hususda teamül ve dinî inançlar mühim rol oynar. İstihsal de ihtiyaçları karşılayacak seviyede olmak üzere yine aile reisi tarafından tesbit olunur. İstihsal miktarı ve istihsal olunacak malların çeşitlerinin tâyininde aile efradının yaşları, cinsleri ve ailenin malik olduğu ekonomik kaynaklar göz önünde tutulur. İhtiyaçlarla istihsal arasında muvazene, istihsal unsurlarına, şefin otoritesine ve idare kabiliyetine göre kolaylıkla temin edilir. Ancak bu sistemde hayat seviyesi nisbeten düşük, ihtiyaçlar mahdut, basit, teknik ise iptidaidir.

Aile ekonomisinde ihtiyaç esastır. Şehirlerin teşekkülü, şehirle köy arasında iş bölümü ile mübadele ekonomisine geçilir. Bu sistemde de ihtiyaçlar evvelden malûm ve muayyendir. Mallar ihtiyaca göre ve sipariş üzerine istihsal olunur. Ekonomik hayatta muvazene kolaylıkla temin edilir. Muvazenesizlik ve neticeleri mevcut değildir. Tabiatile, hayat seviyesi yüksek değildir, ihtiyaçlar mahduttur ve teknik ise iptidaidir.

Ekonomik faaliyetin dallara ayrılması, mesleklerin tadaddüdü, nüfusun ve ihtiyaçların artışı, teknik terakki ile mübadele mahallî olmakdan kurtulmuş, millî ve beynelmilel mahiyet almış ve halli güç yeni ekonomik mes'eleler meydana çıkmıştır.

Bu sistemde de mallar mübadele maksadile istihsal olunur.

İnsanlar tanımadıkları ve uzak ülkelerde yaşayan insanların ihtiyaçlarını tatmin için çalışırlar. Ancak bu ihtiyaçların ve onları tatmin edecek malların mikdarlarının, çeşitlerinin evelden ve kati olarak takdiri, ihtiyaçlarla istihsal arasında muvazenenin temini kolay hatta mümkün olmadığından, ekonomik ve sosyal hayatta özlenen muvazene elde edilememekte, bilakis müvazenesizlikler ve neticeleri milletlerin ekonomik, sosyal ve hatta siyasî hayatların da karışıklıklara, iztiraplara sebebiyet vermektedir. Ekonomik bünyede görülen değişiklikler, mübadele ekonomisinin yarattığı mes'eleler mütefekkirleri ve devlet adamlarını yakından alakadar etmiş, ekonomik muvazenenin tesisi, yahut muvazenenin bozulmasını önlemek için araştırmalar başlamış ve bu araştırmalardan da ekonomi ilmi ve siyaseti doğmuştur.

Mübadele ekonomisinin en müttekâmil şekli kapitalist sistemde görülür. On sekizinci Asırdan başlayarak, yirminci Asrın başlarında en yüksek noktasına ulaşan kapitalist sistemde, ilim ve teknikte ilerleme, serbesti prensipi, münakale vasıtalarında emniyet ve ucuzluk, yeni pazarların açılması neticesi, mübadele mevzuu olan malların çeşitleri ve mikdarları artmış, pazarlar genişlemiş, milletlerin ekonomik hayatı ve milletlerarası ekonomik münasebetler daha karışık bir hal almıştır. Tabiatile millet ekonomisinde ve milletlerarası ekonomik münasebetlerde ekonomik muvazene, istihsal ve ihtiyaçların intibak ettirilmesi daha evvelki sistemlerde olduğu gibi kolay olmamış hatta imkânsız bir hale gelmiştir. Bir taraftan görülmemiş derecede istihsalde artış, diğer tarafta alış kudretine malik olamadıkları için ihtiyaç içinde kıvranan insanlar. Bu muvazenesizliğin çeşitli sebepleri olmakla beraber, daha evvelki sistemlerde görülmediğinden, asıl sebep kapitalist sisteme hâkim olan ve sistemin ekonomik faaliyetin gayesi kapalı ekonomide olduğu gibi aile ve malikâne efradının ihtiyaçlarını tatmin olmayıp kazançdır ve dolayisile ihtiyaçların tatmini bahis mevzuudur.

Filhakika kapitalist sistemde ihtiyaçların mikdarı evelden malûm ve muayyen değildir. Müteşebbis en çok kazanç temin

eden malların istihsaline çalışır. Bu mallar ekseriyetin ihtiyaçlarını gideren esaslı mallardan ziyade, yüksek alış kudretine malik insanların ihtiyaçlarını karşılayan mallardır. Yüksek alış kudretine malik insanların ihtiyaçlarını karşılayan ve zarurî olmayan malların istihsalı ihtiyaçlarla istihsal arasında intibaksızlığa sebebiyet vermektedir. Kapitalist sistemin muhasebesinde ekonomik faaliyette rantabilite ve randıman artışı karşısında, ekonomik hayatta görülen muvazenesizlik ve neticeleri sistemin pasifinde mühim bir yer işgal etmektedir. Bilhassa on dokuzuncu Asrın başlarından itibaren ekonomik hayatta muntazam fasılalarla görülen fazla istihsal-dan mütevellit buhranlar ve muvazenesizlikler kapitalist sisteme tevcih olunan tenkitlerin başında gelir. Sistemin müdafilerine nazaran ekonomik hayatta görülen intibaksızlıklar zahirî ve arizidir; kendiliğinden harekete gelen mekanizma sayesinde er, geç tam istihdam halinde muvazene tessüs eder. Fiziyokratlar, tabii nizam ve serbesti prensiplerile bu görüşü müdafaa ederler. Daha sonra Adam Smith ve Fransız J. B. Say, ekonomik hayatta muvazenenin, müdahale edilmeden, sistemin icabı olarak kendiliğinden tessüs edeceğini iddia ve isbata çalışırlar.

Adam Smith'e nazaran fiyat mekanizması sayesinde memleket içinde ve memleketler arasında istihsal ve istihlak arasında muvazene tessüs eder; fiyatlarda değişiklik, istihsal üzerine müessir olarak istihsalin istihlake uygunluğu temin edilir. Pazarda malların miktarı, ihtiyaca nazaran az olduğu takdirde, fiyatlar yükselir, kâr payı artar, kâr kasdile hareket eden müteşebbisler, daha fazla miktarda istihsalde bulunurlar. Diğer taraftan fiyat yükselişi, bir kısım alış kudreti zayıf olan müstehliklerin pazardan çekilmesini mucip olur ve netice itibarile istihsal ile istihlak arasında muvazene tessüs eder. İhtiyaçlara nazaran pazarda malların miktarı fazla olduğu takdirde, fiyatlar, arz azalır, alış kudreti zayıf alıcılar pazara gelirler, arz ile talep arasındaki fark azalır ve yine muvazene tessüs eder.

J. B. Say ise, mübadele ve muvazene nazariyesile, memlekette ve memleketler arasında mecmu istihsal ile mecmu istihlak arasında muvazenenin her zaman tessüs edeceğini izah ve isbata çalışır. Nazariyeye göre mallar, mallarla değiştirilir, para bir mübadele vasıtasından başka bir şey değildir. İstihsal olunan ve pazara arz olunan her mal kendi talebini yaratır. Diğer bir ifade ile bir memlekette muayyen bir devrede istihsal olunan malların istihsaline iştirak eden unsurlara tevzi olunan gelirlerin tamamı, aynı malların

ahımında kullanılır ve netice itibarile malların tamamı satılır ve ihtiyaçlar tatmin edilmiş olur.

Klâsik Mektep mensupları ekonomik hayatın her safhasında, memleket içinde ve memleketler arası münasebetlerde aynı prensiplerden hareket ederek, ekonomik muvazeneye vasıl olurlar. Onlara nazaran âmme makamlarının müdahalede bulunmadıkları bir sistemde mecmu istihsal, istihsal unsurlarının, bilhassa emek ve sermayenin tamamının istihdam ve istimalini mümkün kılan bir seviyede bulunur ve piyasaya arz olunan mecmu istihsal, mecmu talebe tekabül eder, muvazene teessüs eder. Mekanizmayı izah için, yine bir fiyat demek olan ücret ve faiz haddindeki değişikliklerle bu değişikliklerin nüfus ve sermaye üzerindeki tesirlerine istinad ederler.

Ekonomik hayatta muvazenin kendiliğinden teessüsüne mâni değişikliklere tâbi olarak teessüs eder. Faiz haddi de aynı suretle, sermaye arzı ve sermaye talebi üzerine müessir olarak muvazenenin husulüne hizmet eder. On dokuzuncu Asır boyunca ekonomik muvazene fiyat kanunlarına ve şahsî menfaat saikine istinat ettirilerek müdafaa edilmiş ve müdahaleden çekinilmesi tavsiye olunmuştur.

Fakat arızasız işler zan olunan ve tabii bulunan bu mekanizmanın tatbikatta işlemediğini ve beklenen neticeleri hasil etmediğini, muntazam fasılalarla Garp Alemini sarsan fazla istihsalden mütevellit buhranlar açık olarak bütün acılarıyla birlikte göstermiştir. Muvazenenin kendiliğinden teessüs edememesi ve muvazenesizliğin toplum hayatında yarattığı tepkiler yeni prensiplerin aranmasına ve yeni sistemlerin istenmesine, doktrinde yeni mekteplerin müdahaleci ve sosyalist mekteplerin doğuşuna yol açmıştır.

Ekonomik hayatta muvazenin kendiliğinden teessüsüne mâni sebepler vardır. İstihsal unsurlarındaki seyyaliyetin azlığı, istihsal vasıtalarının imali ve faaliyete geçebilmesi için oldukça uzun bir zamana ihtiyaç his olunması, fiyat düşüklüğü halinde ekonomik ve teknik sebepler dolayısıyla istihsalin derhal durdurulamaması, ekonomik hayatta muvazesizliklere ve netice itibarile buhranlara sebebiyet vermektedir.

Klâsik Mektebin, ekonomik muvazene bahsında, en kuvvetli mesnedi olan Mübadele ve Muvazene nazariyesi de yakından tetkik olunursa Nazariyenin vakialara uymadığı ve yine muvazenenin zanolunduğu gibi kendiliğinden teessüs etmediği görülür. Klâsikler

Mübadele ve Muvazene nazariyesile aynı mübadelenin cari olduğu bir sistemi ididalarına esas olarak kabul etmişler ve para, zaman unsurlarını dikkate almamışlardır. Onlar, elde olunan gelirlerin tamamının derhal talep haline inkılap ettiğini kabul etmişlerdir. Halbuki müşahede ve tetkikler gelirlerin bir kısmının, çeşitli saiklerin tesirile derhal sarfolunmadığı, bir kısmının tasarruf olunarak likit bir halde tutulduğu ve netice itibarile mecmu arz ile mecmu talep arasında fark hasıl olduğunu göstermiştir. Elde edilen gelirlerin tamamının talebe tahsis edilmemesinden mecmu talep, mecmu arzın altında kalmaktadır. Yahut kredi ile veya evvelce tasarruf edilmiş ve likit bir halde bulunan paraların talebe tahsis olunması neticesinde, mecmu talep, mecmu arzı tecavüz etmektedir. Tabiatile bu durum karşısında kendi haline terkolunan sistemde de kendiliğinden işleyen mekanizma sayesinde istihsal ile ihtiyaçlar arasında muvazene tessüs etmemektedir. Bilakis, nakıs istihdam halinde çeşitli seviyelerde görülen muvazenelerle memleketin istihsal unsurlarının tümünden istifade mümkün olamamakta ve huzursuzluklar doğmaktadır. Bir taraftan malların ve çeşitlerinin artışı ve bir kısım insanların daha müsait şartlar içinde yaşamaları, diğer taraftan işsiz insanların mevcudiyeti, bu huzursuzluğun doğuşunu ve devamını mucip olmaktadır.

On dokuzuncu Asrın ortalarından itibaren Garbî Avrupa memleketlerinde ekonomik hayatta görülen muvazenesizliğin tevlit ettiği huzursuzluğun giderilmesi için çareler araştırılmış, siyasî sahada elde olunan haklar ve bu haklara müsteniden vücade getirilen teşekküller de ekonomik hayata âmme makamlarını müdahaleye mecbur etmişlerdir. Ancak mülkiyet hakkına muhafaza ve serbestiyi asgarî bir had dahilinde tahdit suretile kısmî müdahalelerden beklenen neticeler elde edilemediğinden ve ilk cihan harbi yeni birçok ekonomik, sosyal mes'elelerin doğuşuna sebebiyet verdiğinden yirminci Asrın yarısından itibaren millet ekonomisinin ve hatta milletlerarası ekonomik münasebetlerin muayyen bir plâna tevfi kan tevcihi zarureti herkes tarafından kabul edilmiştir.

Az gelişmiş memleketlerde tatbik olunan plânlı ekonomi ile sosyalist sistemlerin şartı olan plânı karışdırmamak lâzımdır. Sosyalist sistemlerde de mübadele, esas olmakla beraber, ekonomik faaliyetin saikinin sosyal ihtiyaçlar olduğu iddia olunmaktadır. İstihsal mikdarı cemiyetin ihtiyacına ve bir sıraya göre âmme makamları, Plân Dairesi tarafından tesbit olunmaktadır. Bu ihtiyaçlar, ferdi ihtiyaçlar sırasına tevafuk etmeyebilir. Fakat ferdlar in-

tihaþ hakkına malik değildirler, âmme makamları tarafından tesbit olunan ihtiyaçlara göre istihsal olunan mallarla ihtiyaçlarını tatmin etmek mecburiyetindedirler. Bu sistemde de kapalı ekonomide olduğu gibi istihsal ile ihtiyaçlar arasında yukarıda arz olunan şartlar dahilinde muvazene temin olunabilir. Sosyalist sistemde tessüs eden muvazene üzerinde fiyat mekanizmasının tesiri yoktur, fiyat bu sistemde bir muhasebe vasıtasıdır, teşebbüsler arasındaki münasebetleri tâyine yarar. Sosyalist sistemde plân ekonomik ve sosyal hayatın istihsal ve istihlâk safhalarını da ihtiva eder ve plâna göre hareket herkes için mecburidir.

Kapitalist sistemde ise plânın gayesi, ekonomik bünyede esaslı değişikliğe gidilmeksizin istihsalin istihlake intıbakını sağlamak, ekonomik hayatın arızasız işlemlerini ve sosyal adaleti tahakkuk ettirmektir. Plânlı ekonomi sisteminde, âmme sektörünün yanında hususî sektöre de yer verilmekte, fiyat mekanizması rolünü ifa etmekte, hususî mülkiyet hakkı muhafaza olunmakta ve plânın müsadese nisbetinde serbest faaliyete yer verilmektedir. Ancak fiyat mekanizmasının müessiriyeti, hususî sektöre tanınan serbesti derecesi, ekonomik şartlara ve kalkınma ihtiyacına ve takdirlere göre değişmektedir.

Kapitalist sistemlerde plânlı ekonomiye geçiş üzerinde hadiselerle beraber bu hadiselerin tesiri altında kalan ekonomistlerin de büyük tesiri olmuştur. Bu ekonomistlerin en başında İngiliz ekonomisti Lord Keynes gelmektedir. Keynes 1936 senesinde neşrettiği Umumi Nazariye adlı eserile zamanının ekonomik mes'elelerini Klâsik Mektep prensipleriyle karşılaştırmak için tetkik etmiş, bilhassa bu Mektebin muvazene nazariyesini tenkit ile nazariyenin vakıalara tetabuk etmediğini tebarüz ettirmiş ve kapitalist sistemin esaslarını muhafaza ederek yeni görüşler ileri sürmüştür. Keynes ve onu takip eden müelliflerin fikirleri, yirminci Asrın ortalarından itibaren milletlerin ekonomik hayatı ve siyaseti üzerinde derin değişikliklere sebebiyet vermiştir.

Keynes'e nazaran Klâsiklerin zannettikleri gibi cemiyette her zaman tam istihdam hali görülmemektedir, tam istihdam idealdir; fakat her zaman bilhassa, kendiliğinden tahakkuk etmemektedir. Tam istihdamdan başka ayrı ayrı seviyelerde olmak üzere ve daha ziyade nakıs istihdam halinde muvazene vardır. Diğer bir ifade ile muayyen zamanlarda mecmu arzla mecmu talep arasında eşitlik, mevcut iş gücünün ve istihsal vasıtalarının tamamının istihdam ve istimali mümkün olmadan tahakkuk etmektedir, yani nakıs istih-

dam halinde muvazene görülmektedir. Ayrıca nakıs istihdam halinden tam istihdama geçiş de kendiliğinden olmamaktadır. Nakıs istihdam seviyyesinden daha yüksek istihdam seviyyelerine ve nihayet tam istihdam seviyyesine ulaşmak için ekonomik hayata müdahaleye, âmme makamları tarafından müdahaleye ihtiyaç vardır. Ancak muvazenenin ve muvazeneden beklenen neticelerin elde edilebilmesi için ekonomik hayatın bütününi kavrayacak bir plâna göre hareket zarureti vardır. Plânlı ekonomi sayesinde, ekonomik hayatta muvazene ve sosyal adalet tahakkuk ettirilebilir. Plân bilhassa az gelişmiş memleketlerde ekonomik bünyenin sağlam esaslara istinat ettirilmesine, millî gelirin artışına, tediye bilançosunun denkliliğine ve ekonomik siyasî hayatta istikrara yardım eder.

Plânlı ekonomiden halkın beklediği, hassaten, sosyal adaletin tahakkuk ettirilmesidir. Filhakıka İkinci Cihan Harbini takip eden devrenin en mühim sosyal hadiselerinden biri sosyal adalet ve emniyet fikrinin ve müesseselerinin gelişmesi ve kuvvet bulmasıdır. Yakın zamanlara kadar, inkisam hadiseleri de istihsal gibi ekonomik kanunların işleyişine terk olunmuştur. Zaruret içinde bulunanlara yardım, daha ziyade insanların arzu ve iradelerine bırakılmıştı. Sosyal emniyet ile, vatandaşların hayatları boyunca mâruz kalacakları tehlikelere diğer vatandaşları, âmme makamları vasıtasile iştirak ettirmek istenmektedir. Ancak bu yardımların da muayyen bir plâna tâbi tutulması icap etmektedir. Sosyal emniyet bilhassa sefalete, hastahğa ve işsizliğe karşı alınması icap eden tedbirleri ihtiva etmektedir. Sefaletle karşı içtimâî sigorta müessesesi ile her vatan-daşa asgarî hayat şartları temin etmek, sosyal hekimlik ile hastalıkları önlemek ve nihayet tam istihdam siyasetiyle işsizliğe mâni olmak sosyal emniyet tedbirlerinin başlıcaları olarak zikredilebilir.

Hülâsa buraya kadar verilen izahattan anlaşılıyor ki, klâsiklerin kabul ve temenni ettikleri gibi ekonomik hayatta kendiliğinden muvazene ve nizam tessüs etmemektedir; hadiseler devleti ekonomik hayata müdahaleye zorlamaktadır. Bidayette bu müdahale muayyen sahalara münhasır kalmış, fakat beklenen netice elde edilemediğinden, bir an evvel milletçe kalkınmanın ve cemiyette sosyal ve siyasî istikrarın sağlanması için, müdahalenin, muayyen bir plâna tevfiken icrası zarureti kabul olunmuştur. Plânlı ekonomi, kalkınma, muayyen bir hayat seviyyesine ulaşmak için asıl olan ekonomik muavezenin şartıdır.